

Arap-İsrail Anlaşmazlığının AB'nin Akdeniz Politikaları Üzerindeki Etkisi

Omca ALTIN*

ÖZ

Akdeniz bölgesi, Avrupa Birliği için hem tarihi hem de bölgesel açıdan daima önemli bir bölge olmuştur. Birliğin bir bölge olarak Akdeniz'e toplu, ilk resmi yaklaşımı 1972 yılındaki "Küresel Akdeniz Politikası" ile başlamış, 1995 yılında "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı" nı sağlayan Barcelona Bildirgesi yayınlanmış ve ardından 2007 yılında Fransa devlet başkanlığı görevini yürüten Nicolas Sarkozy'nin girişimleri ile "Akdeniz İçin Birlik", Barcelona Süreci'nin devamı olacak şekilde 13 Temmuz 2008'de hayata geçirilmiştir. Bu çalışma; Arap-İsrail arasındaki çatışmanın Birliğin Akdeniz politikaları üzerindeki etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın sonucunda, Arap-İsrail çatışmasının Birliğin Akdeniz'e yönelik politikalarını olumsuz yönde etkilediği görülmüştür. Birlik her ne kadar Filistin ve İsrail arasındaki sorunun çözümüne ilişkin barış girişimlerinde aktif bir rol oynamaya çalışsa da özellikle Kudüs meselesi, Yahudi yerleşimleri, mülteciler, sınırlar gibi temel anlaşmazlık konularında etkin olamamıştır. Bu doğrultuda AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarından başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için Arap-İsrail arasındaki sorunların çözülmesi, Birliğin bu noktada daha etkin bir yol izlemesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Akdeniz Politikası, Arap-İsrail Çatışması, Filistin, İsrail

Impact of the Arab-Israeli Dispute on the EU's Mediterranean Policies

ABSTRACT

The Mediterranean region has always been an important region for the European Union, both historically and regionally. The first official approach of the Union to the Mediterranean as a region began with the "Global Mediterranean Policy" in 1972, and the Barcelona Declaration, which led to the "Euro-Mediterranean Partnership", was published in 1995, and then, as a continuation of the Barcelona Process, the "Union for the Mediterranean", was implemented on 13 July 2008 with the initiatives of Nicolas Sarkozy, who held the presidency in 2007. This study aims to evaluate the impact of the conflict between Arab-Israeli on the Union's Mediterranean policies. As a result of the study, it was seen that the Arab-Israeli conflict was found to negatively affect the Union's policies towards the Mediterranean. Although the Union tries to play an active role in peace initiatives regarding the solution of the conflict between Palestine and Israel, it could not be effective in the main disputes particularly such as the Jerusalem issue, Jewish settlements, refugees, and borders. Accordingly, to achieve successful results from the EU's Mediterranean policies, the Arab-Israeli issues should be resolved, the Union should follow a more effective course of action for this.

Keywords: European Union, Mediterranean Policy, Arab-Israeli Conflict, Palestine, Israel

1. Giriş

AB'nin Akdeniz bölgesi ile yakınlığı, ikili anlaşmalar çerçevesinde 1960'lı yıllara dayanmaktadır. Bu yıllarda Birliğe üye olan ülkeler Akdeniz ülkeleri ile ilişkilerini ikili ticaret anlaşmaları temelinde sürdürmüşlerdir. Ancak ilerleyen zamanlarda ikili anlaşmalar sebebiyle Akdeniz'in kuzeyinde ve aynı zamanda güney kıyısında bulunan ülkeler arasında giderek artan farklılık, Birliği daha bütüncül politikalar geliştirmeye yönlendirmiştir. Bu doğrultuda, AB'nin bir bölge olarak Akdeniz'e toplu, ilk resmi yaklaşımı 1972'de gerçekleştirilen ve ikili anlaşmalar yerine bölgesel anlaşmaları ön plana çıkaran "Küresel Akdeniz Politikası" ile başlamış, 1995 yılında AB'nin Akdeniz'deki bölgesel bütünleşme politikasının bir uzantısı olarak nitelendirilen ve "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı" nı sağlayan Barcelona Bildirgesi yayınlanmış ve 2007 yılında Fransa devlet başkanı Nicolas Sarkozy'nin girişimleri ile "Akdeniz İçin Birlik", Barcelona Süreci'nin devamı olarak 13 Temmuz 2008'de hayata geçirilmiştir. Ancak Birliğin Akdeniz'e yönelik bu politikaları bölgede mevcut olan Arap-İsrail çatışmasından olumsuz yönde etkilenmiş ve tam anlamıyla başarılı olamamıştır. Bunlardan birisi de AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarını güçlendirme doğrultusunda atmış

* **Corresponding Author/Sorumlu Yazar**, Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, oaltin@kastamonu.edu.tr
Makalenin Gönderim Tarihi: 15.12.2022; Makalenin Kabul Tarihi: 15.03.2023

Citation/Atf: Altın, O. (2023). Arap-İsrail anlaşmazlığının AB'nin akdeniz politikaları üzerindeki etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 50, 20-33. <https://doi.org/10.52642/susbed.1219279>

olduğu önemli adımlardan biri olan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı farklı bir söylemle Barcelona Süreci'dir. Bu çerçevede Birlik Filistin-İsrail arasındaki meselenin çözülmesini zaruri görse de iki taraf arasındaki Kudüs sorunu, sınırlar, mülteciler, Yahudi yerleşimleri gibi temel anlaşmazlık konularına çözüm noktasında etkin bir rol oynayamamıştır. Diğer yandan 1995 yılı sonrasında gerçekleştirilen Avrupa-Akdeniz Konferansları da Orta Doğu Barış sürecinde yaşanan olumsuzluklardan ciddi ölçüde etkilenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2000'li yıllarda Ariel Şaron tarafından Kudüs'te yer alan El-Aksa Camii'ne gerçekleştirilen ziyaret neticesinde başlayan İkinci İntifada, İsrail'in İntifadayı söndürmek ve kendi güvenliğini garanti altına almak için gerçekleştirmiş olduğu tüm uygulamalar ve bunların sonucunda Filistin-İsrail arasında gittikçe artan gerilim Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nda çok daha fazla hissedilmiştir. Ardından Kasım 2000'de Marsilya'da yapılmış olan dördüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı'na da Suriyeli ve Lübnanlı temsilcilerin katılmaması, Arap-İsrail arasındaki problemlerin çözüme kavuşturulmadan AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarının başarılı olamayacağını önemli bir göstergesi olmuştur. 13 Temmuz 2008 yılında hayata geçirilen "Akdeniz İçin Birlik" de Arap-İsrail probleminden etkilenen AB Akdeniz politikalarından bir diğeridir. 2006'daki Lübnan işgali, 2009'daki "Dökme Kurşun Operasyonu", İsrail'in Doğu Kudüs'e 1300 tane yeni yerleşim yerleri inşa edileceğine yönelik ifadeleri ile beraber Arap-İsrail ilişkilerinin daha da kötü bir hal alması, bunların neticesinde Arap devletlerinin zirveleri boykot etmesi, AİB'nin faaliyetlerini devam ettirememesinde önemli birer etken olmuşlardır. Arap-İsrail arasında gerçekleşen çatışma, 2010 yılındaki AB'nin Akdeniz politikaları üzerinde de olumsuz bir etki yaratarak, taraflar arasındaki turizm, su, tarım gibi alanlara yönelik gerçekleştirilen toplantılardan olumlu sonuçlar elde edilememesine sebep olmuştur. Tüm bunlardan yola çıkılarak, AB'nin Akdeniz politikalarının Arap-İsrail çatışmasından bağımsız ilerleyemediği düşünüldüğünde Birliğin Akdeniz'e yönelik politikalarının başarılı olabilmesi için Arap-İsrail arasındaki sorunların çözülmesi, Birliğin de bu noktada çok daha etkin bir rol oynaması gerekmektedir.

Litaratür analiz edildiğinde, Arap-İsrail anlaşmazlığı, Avrupa Birliği'nin Akdeniz politikası ile ilgili birçok çalışmanın olduğu ancak Arap-İsrail anlaşmazlığının Birliğin Akdeniz politikalarını ne derece etkilediğine ilişkin çalışmaların ise daha kısıtlı kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu boşluğun doldurulması amacıyla ortaya konan bu çalışma ile AB'nin Akdeniz politikaları, Birliğin bölgeye yönelik bu politikaları gerçekleştirmesindeki temel amaçlarına ulaşma ve Akdeniz ülkeleri ile ilişkilerini geliştirme noktasında başarılı olmuş mudur? Birliğin Akdeniz politikaları, her iki taraf (AB ve Akdeniz ülkeleri) için de olumlu sonuçlar doğurmakta mıdır? Birliğin Akdeniz politikaları Arap-İsrail arasındaki sorunlardan etkilenmiş midir? sorularına cevap aranmış olup, bu sorular ışığında, çalışmada öncelikle Akdeniz'in AB için önemine ve AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarına değinilmiş, ardından tarihsel süreç içerisinde Arap-İsrail anlaşmazlığı incelenmiş, daha sonra AB'nin Arap-İsrail anlaşmazlığına bakışı ele alınarak, Arap-İsrail anlaşmazlığının AB'nin Akdeniz politikaları üzerindeki etkisi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

2. Akdeniz'in AB İçin Önemi ve AB'nin Akdeniz Politikaları

AB Akdeniz ülkeleri ile yakın ilişkiler içerisinde olmaya bölgenin fiziki yakınlığından dolayı daima çok önem vermiştir (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 13). AB'nin ilk ve aynı zamanda önemli ticari ortaklarından biri olan Akdeniz bölgesi ile yakınlığı, ikili anlaşmalar çerçevesinde 1960'lı yıllara dayalıdır. Diğer bir ifade ile bu yıllarda Birlik üyeleri Akdeniz ülkeleri ile ikili ticaret anlaşmaları imzalamıştır. İlerleyen süreçte ikili anlaşmalardan dolayı Akdeniz'in kuzeyinde ve güney kıyısında yer alan ülkeler arasında giderek artan farklılıklar neticesinde Birlik bölgede istikrarı sağlamaya yönelik yeni, farklı bir söylemle daha bütüncül politikalara öncelik vermiştir (Baran, 2017, s. 177).

Birliğin bölgeye yönelik politikalar gerçekleştirmesinde dört temel unsur önemli bir rol oynamaktadır. Bunlardan birincisi bölgede yer alan enerji kaynaklarıdır. Bölgede yer alan enerji kaynakları, Birlik üye ülkelerine enerji transferi bakımından büyük önem taşımaktadır. Rusya'ya olan enerji bağımlılığı her geçen gün daha da artan Birlik, Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmak için enerji arzını çeşitlendirme arayışı içerisinde. Bu doğrultuda özellikle Orta Doğu ve Kuzey Afrika, enerji arzını çeşitlendirmek isteyen Birlik için önemli bir alternatif olmaktadır. Dolayısıyla bölgenin güvenliği konusu, enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Avrupa ülkelerine iletilmesi bakımından son derece önemlidir. Birliğin bölgeye yönelik politikalar geliştirmeye öncelik vermesinde rol oynayan ikinci unsur, bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın Birliğin güvenliğini olumsuz yönde etkileyeceğinden duyulan kaygıdır. Birlik, bölgede yer

alan siyasi rejimlerle işbirliklerini arttırarak, bölgeden gelebilecek ve kendi güvenliklerini olumsuz yönde etkileyebilecek tehditleri ortadan kaldırmayı hedeflemiştir (Silvestri, 2005, s. 399). Birlik için bölgede barışçıl ve istikrarlı bir ortam yaratılması yolunda başarı sağlanması son derece önemli olmuş, Birlik bu doğrultuda demokrasi, insan hakları, hukukun üstünlüğü gibi normları bölge ülkelerine benimsetme politikasına yönelmiştir. Böylece Birlik normlar aracılığıyla bölgede barış, güvenlik ve refah sağlayarak Akdeniz'de kalıcı bir istikrar sağlamanın yolunu aramış, diğer bir ifade ile (Turan, 2015, s. 209) etrafında barış ve istikrarın hâkim olduğu bir komşu alan yaratmaya çalışmıştır (Silvestri, 2005, s. 399). Birliğin bölgeye yönelik politikalar geliştirmesinde etkili olan üçüncü unsur da yasadışı göçlerdir. Özellikle bölge ülkelerinden ya da bölgeyi bir geçiş güzergâhı şeklinde kullanarak Afrika ülkelerinden Avrupa ülkelerine doğru gerçekleşen ve her geçen gün daha da artan yasadışı göçlerin yaratmış olduğu problemlerdir. Bölgede yer alan ülkelerle gerçekleştirilen işbirliklerinin yasadışı göçle mücadele kapsamında etkin olacağı düşünülmüştür. Aynı zamanda bölge ülkelerinde teşviki sağlanacak olan siyasi ve ekonomik reformlarla bölgedeki istikrarı arttırmak suretiyle bölgeden gelebilecek göçün önlenmesi hedeflenmiştir (Youngs, 2001, s. 59). Son unsur ise Birliğin bölgeye ilişkin ticari ve aynı zamanda yatırımı kapsayan ekonomi odaklı ilgisidir (Dillman, 2002, s. 65). Birlik Akdeniz ülkeleri ile yakın ilişkiler kurarak bölgede ekonomik kalkınmayı sağlamak suretiyle kendi bünyesinde yer alan ülkelere yeni pazarlar açmayı ve bölgenin ticari ve ekonomik imkânlarını daha da arttırmayı amaçlamıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 13). Dolayısıyla bahsedilen tüm bu unsurlar AB'nin bölgeye yönelik politikalar geliştirmesinde oldukça etkin olmuştur.

AB'nin, bir bölge olarak Akdeniz'e toplu ilk resmi yaklaşımı 1972 yılında benimsenen Küresel Akdeniz Politikası ile başlamıştır (Collyer, 2016, s. 609). Bu politika ile Birlik, o zamanki adıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), tüm Akdeniz ülkelerinde ayırım gözetmeyen tarife imtiyazlarının yaygınlaştırılmasını amaçlamıştır. Aynı zamanda mevcut anlaşmaların çerçevesinin mali yardım ve teknik işbirliği de dâhil olmak üzere ticaret dışındaki alanlara genişletilmesi de politikanın bir diğer hedefini oluşturmuştur. Bu kapsamda 1973 ve 1980 yılları arasında hemen hemen tüm Akdeniz ülkeleri ile "İşbirliği Anlaşmaları" imzalanmıştır (Peridy, 2005, s. 130). Bu anlaşmalarda ticari imtiyazlar, finansal ve teknik yardımlar, Avrupa'da yer alan göçmenlerin statüsünün daha da iyileştirilmesi ve ortak kurumların geliştirilmesi gibi konulara yer verilmiştir (Dias, 2014, s. 36). Dolayısıyla küresel nitelikli olan Küresel Akdeniz Politikası ile Akdeniz ülkeleri arasında eşitsizliklere sebep olan ikili anlaşmalar yerine bölgesel anlaşmalar benimsenmiştir (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 15-16). Ancak Küresel Akdeniz Politikası çerçevesinde imzalanan anlaşmalar bölgede ekonomik kalkınmayı sağlama noktasında zayıf kalmış, daha çok teknik düzeyle sınırlı kalmıştır (Dias, 2014, s. 36).

Küresel Akdeniz Politikası somut sonuçlar ortaya koyamaması nedeniyle eleştirilmiş, bu durum mevcut Akdeniz politikasını destekleyen 1992-1996 dönemlerini kapsayacak olan "Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası"nın yaratılması zorunluluğunu doğurmuştur (Pierros, Meunier, & Abrams, 1999, s. 128-129). Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası ile Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund- IMF) ve Dünya Bankası aracılığıyla hazırlanmış olan Yapısal Uyum Fonlarını desteklemek, orta ve küçük ölçekli işletmelerin gelişimini teşvik etmek, çevresel ve bölgesel bütünleşme projelerini desteklemek, yatay işbirliğini kuvvetlendirmek, insan haklarının önemine vurgu yapmak, Akdeniz ülkeleri tarafından gerçekleştirilen reformları destekleyecek önlemler almak, ulusal tasarruflar ve aynı zamanda direk Avrupa yatırımı aracılığıyla bölgede özel sektör yatırımlarının teşviğini sağlamak, Akdeniz ülkelerinin Avrupa pazarına erişimini kolaylaştırmak, eğitim, teknoloji, gümrük gibi alanlarda ortak programların yaratılması maksadıyla Akdeniz ülkelerinin programlara katılımını sağlamak, vergi, ulaştırma, makroekonomik politikalar, enerji, tarım, göç, nüfus, çevre gibi konularda Akdeniz ülkeleri ve Topluluk arasındaki diyalogu güçlendirmek hedeflenmiştir (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 17; Pierros, Meunier, & Abrams, 1999, s. 128-129). Aynı zamanda Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası ile Akdeniz Programları (MED) başlatılarak sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliklerinin geliştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede bu programlar ile daha çok üniversitelerarası işbirliğine, yerel yönetimler ve belediyeler arasında iletişim kanallarının kurulmasına ve KOBİ'lerin teşviğine odaklanılmıştır (Pierros, Meunier, & Abrams, 1999, s. 126-134).

Haziran 1992'de gerçekleştirilen Lizbon Zirvesi'nde Avrupa Konseyi, Akdeniz'e vermiş olduğu önemi tekrar dile getirmiş ve Topluluğun Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası'nı olumlu karşıladığını belirtmiştir.

Haziran 1994'deki Korfu Zirvesi'nde Birliğin Akdeniz bölgesine yönelik politikalarının daha da güçlendirilmesi gerektiği üzerinde durulmuş ve Aralık 1994'de gerçekleştirilen Essen Zirvesi'nde de Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın kurulmasına ilişkin kararlar alınmıştır. 1995 Avrupa Konseyi Zirvesi'nde Topluluk bütçesinde Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'na ayrılacak olan bütçe kararlaştırılmıştır. Gerçekleştirilen tüm bu zirveler ve zirvelerin ardından alınan kararlar, Topluluğu Barcelona Sürecine götürmüştür (Karabacak, 2004, s. 25).

Barcelona Süreci, 1995 yılı Kasım ayında 15 AB üye ülkesi ve 12 Akdeniz ülkesinden meydana gelen 27 katılımcının Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nı sağlayan Barcelona Bildirgesi'ni ilan etmesi ile başlamıştır. Bu, Akdeniz havzasının bir barış, istikrar ve aynı zamanda refahın olduğu bir alana dönüştürülmesini hedefleyen son derece önemli bir proje olarak sunulmuştur (Uzun, 2003, s. 1). 1995 yılında Barcelona Bildirgesi ile oluşturulan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, AB'nin Akdeniz'deki bölgesel entegrasyon politikasının bir devamı niteliğindedir (Baran, 2017, s. 179). Bu doğrultuda Avrupa-Akdeniz Ortaklığı, üç bölümden meydana gelen Bildirge'nin üç bölümünde de farklı farklı ele alınan üç ana hedefe sahiptir. Bildirge'nin birinci bölümü olan siyasal ortaklık ve güvenlik konularında ortaklık başlığı altında insan haklarının, demokrasinin ana ilkelerinin temel alındığı bir barış ve istikrar ortamı yaratmak hedeflenirken, Bildirge'nin ikinci bölümü olan ekonomik ve mali ortaklık başlığı altında Birlik ve Akdeniz'deki ortaklar arasında ve aynı zamanda ortakların kendi arasındaki serbest ticaretin aşamalı bir şekilde sağlanmasıyla paylaşılan bir refah ortamının meydana getirilmesi, ortakların ekonomik bakımdan değişimlerinin sağlanması ve bu değişimlerin ardından karşılaşılabilecek hem toplumsal hem de ekonomik problemlerin üstesinden gelmek için Birlik tarafından finansal bir destek sağlanması hedeflenmiştir. Bildirgenin son bölümü olan kültürel, toplumsal ve beşeri alanlarda ortaklık başlığı altında ise bölgede yer alan toplumlar arasındaki karşılıklı anlayışın yükseltilmesi ve insan kaynaklarının daha da gelişimi ve dönüşümü, sivil topluluklara ve toplumsal kalkınmaya destek verilmesiyle özgür ve aynı zamanda verimli bir sivil toplumun yaratılması amaçlanmıştır (Uzun, 2003, s. 12-19). Avrupa Konseyi aynı zamanda Temmuz 1996'da Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın yürütülmesinde AB'nin temel mali enstrümanı olan Akdeniz Kalkınma Yardımları (Mediterranean Development Aid-MEDA) Programını, gerçekleştirilen Barcelona Konferansı ile onaylamıştır (Musu, 2010, s. 46, 56). Bu program ekonomik geçiş süreci, bölgesel ve sınır işbirliği, ekonomik ve aynı zamanda sosyal kalkınma gibi üç ana alanda Akdeniz ülkelerine mali bakımdan destek olmayı amaçlamıştır (Kahraman, 2008, s. 1735). Diğer yandan bu program ile birlikte ortaklığın kurulma amaçlarından biri olan Akdeniz ve Birlik arasında bir serbest ticaret bölgesinin aşamalı bir şekilde kurulmasının kolaylaştırılması sağlanmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla MEDA programı, ekonomik ve toplumsal yapılarını yenilemede istekli olan ortakların bu konudaki çabalarına destek olmayı ve ekonomik gelişim ile birlikte ortaya çıkacak olan her türlü toplumsal ve aynı zamanda çevresel sonucu azaltma amacı taşımaktadır (Uzun, 2003, s. 21). Bu doğrultuda, 1995 ve 1999 yıllarını kapsayan MEDA I programı ile ağırlıklı olarak Akdeniz ülkelerindeki bağımsız projelere destek olunurken, MEDA II programı ile ise 2000-2006 yıllarını kapsayan MEDA II programı ise bölgesel ilişkilerin geliştirilmesinde destek olunmaktadır (Kahraman, 2008, s. 1735).

Barcelona Bildirgesi'nin uygulanmasının takibini gerçekleştirmek, ortaklığın amacına ulaşılmasını sağlamak için bakanlar seviyesinde dönemsel olarak Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları Konferansları gerçekleştirilmesi yönünde karar alınmıştır (Uzun, 2003, s. 19). Bu konferanslardan özellikle 15-16 Nisan 1997'de Malta'da gerçekleştirilen Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları siyasi iletişim ve güvenlik, finansal konular ile kültürel, insani, sosyal konulara odaklanılmıştır. Bu konferansın hemen ardından Haziran 1997'de Amsterdam'da gerçekleştirilen Avrupa Birliği Zirvesi'nde ise serbest ticaret alanının yaratılması yönünde bir karara varıldığı görülmektedir (Karluk, 2002, s. 206). Bu kapsamda Topluluk ile Akdeniz ülkeleri arasında bir Serbest Ticaret Anlaşmaları ağı yaratılmaya başlanmıştır. Özellikle Türkiye ve Cezayir dışında tüm Barcelona Süreci'nde yer alan taraflarla bu anlaşma tamamlanmıştır. Aynı zamanda Suriye haricinde Akdeniz bölgesinde bulunan ülkelerle Tercihli Ticaret Anlaşmaları yapılmıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 19). 25 Şubat 2004 yılında da Tunus, Fas, Ürdün ve Mısır arasında ticarete daha yakın işbirliğini teşvik etmek amacıyla Agadir Anlaşması imzalanmıştır. 2007 yılında yürürlüğe giren bu anlaşma ile Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması hükümlerine uygun bir şekilde bir serbest ticaret alanı yaratmak, katılımcı ülkelerin dış ticaret, tarım, sanayi ve hizmetler başta olmak üzere sektörel politikalarının

koordinasyonunu sağlamak ve ekonomik entegrasyonlarını teşvik etmek için bu alanlardaki mevzuatlarını uyumlu hale getirmek hedeflenmiştir (Kourtellis, 2021, s. 306). Diğer yandan Türkiye ve Mısır arasında Ortaklık Anlaşması, Ürdün, Suriye ve Filistin ile de Serbest Ticaret Anlaşmaları gerçekleştirilmiştir. Birliğin Türkiye ile imzalamış olduğu Ortaklık Anlaşması da Mart 2011'de yürürlüğe girmiştir (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 19).

Daha öncede bahsedildiği gibi Barselona'dan itibaren Avrupa-Akdeniz ortaklık sürecini geliştirmeye yönelik bakanlar seviyesinde birçok Avrupa-Akdeniz Dışişleri Bakanları toplantısı yapılmıştır. Barselona II olarak nitelendirilen toplantılardan biri Malta'da gerçekleştirilirken, Barselona III olarak adlandırılan gayri resmi toplantılar da Stuttgart ve Palermo'da yapılmıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 19).

Barselona süreci Arap-İsrail arasındaki sorunların çözümüne yönelik umutları arttırma açısından bölgede olumlu bir atmosfer oluşturmuştur. Ancak bu noktada bazı zorluklarla karşı karşıya kalınmıştır. Bu zorluklar sürecin kendisinden kaynaklanan zorluklar olduğu gibi aynı zamanda Arap-İsrail arasında yaşanan gerilimin yaratmış olduğu zorluklardır (Batt, Lynch, Missiroli, Ortega, & Triantaphyllou, 2003, s. 90). Barselona süreci Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından başlatılan Orta Doğu Barış süreci ile paralel ilerlemiş, fakat Orta Doğu barış sürecinde meydana gelen problemler Akdeniz bölgesel işbirliğinin ilerleyişini olumsuz yönde etkilemiştir. Oslo'da beliren Arap-İsrail zıtlığının barışçıl yollarla çözüme ulaşması yönündeki beklentiler hem Arap hem de İsrail tarafının siyasi aşırı uçlarının şiddete başvurusu neticesinde son bulmuştur (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 19). Kısaca Arap-İsrail arasındaki gerilim Avrupa-Akdeniz ortaklık sürecini olumsuz yönde etkilediği gibi aynı zamanda bölgedeki siyasi atmosfer üzerinde de negatif bir etki yaratmıştır. Özellikle bu gerilim bölgesel yakınlaşmayı, ekonomik büyümeyi engelleyerek, güvensiz bir ortamın oluşumunda önemli bir rol oynamıştır (Batt, Lynch, Missiroli, Ortega, & Triantaphyllou, 2003, s. 101).

2007-2012 yılları arasında Fransa devlet başkanlığı görevini yürüten Nicolas Sarkozy, Barselona sürecinden farklı olarak, yeni bir Akdeniz ülkeleri oluşumunu, 2007 yılındaki başkanlık seçimi propagandasında rakiplerine karşı önemli bir dış politika projesi olarak gündeme getirmiş ve Akdeniz Birliği olarak nitelendirilen bu inisiyatifi hem ulusal hem de uluslararası alanda kamuoyu ile paylaşmıştır. 2007 yılında başkan seçilmesinin ardından Birlikten bağımsız, Akdeniz'de kıyası bulunan ülkeleri içermesi planlanan Akdeniz Birliği için çalışmalara başlamıştır. Ancak Sarkozy'nin kurmayı planladığı Akdeniz Birliği girişimi bazı Birlik üyelerini rahatsız etmiştir. Bu girişime karşı çıkanların en büyük kaygısı bu girişimin Barcelona sürecini sekteye uğratacağı ve Fransa'nın bu girişimi kendi menfaatleri doğrultusunda kullanarak kendine ekonomik çıkar ve nüfuz alanı yaratacak olması olmuştur. Bu endişeyi en fazla taşıyan Birlik üyesi Almanya, özellikle Fransa'nın bu girişimi ile Akdeniz'i kendi çıkar alanı yapmaya çalıştığını, Akdeniz'e kıyası olmayan Birlik üyelerini dışladığını dile getirerek, Sarkozy'nin bu girişimine şiddetle karşı çıkmış ve Fransa ile olan resmi görüşmelerini iptal etmiştir. Almanya'nın bu katı tavrı karşısında Fransa, Akdeniz Birliği fikrinden vazgeçerek, çalışmalarına herkesi kapsayacak olan "Akdeniz İçin Birlik" adıyla devam etmeye karar vermiştir (Çakmak, 2018, s. 218-220). Bu doğrultuda Akdeniz İçin Birlik Barselona Süreci'nin devamı olacak şekilde 13 Temmuz 2008'de hayata geçirilmiştir (Bicchi, 2011, s. 3; Çakmak, 2018, s. 220).

Barselona Sürecinin devamı niteliğinde olan Akdeniz İçin Birlik ile Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nın kurumlarının, sekreterliğinin ve aynı zamanda başkanlığının tekrar yapılandırılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda yönetimden bir Birlik üyesi ülke ile bir Birlik bünyesinde olmayan Akdeniz ülkesinden meydana gelen ve belli zaman aralıklarında değişen eş başkanlığın sorumlu olması, tüm devletlerin hükümet ve devlet başkanı seviyesinde temsili ve küçük bir sekreteryaya meydana getirilmesi kararlaştırılmıştır (Ataç, 2011, s. 11; Bicchi, 2011, s. 3). Akdeniz İçin Birlik diğer süreçlerden farklı olarak bölgeselcilik ve çok taraflılık yerine daha çok ikili ilişkilerin önemine vurgu yapmıştır (Bicchi, 2011, s. 9).

Akdeniz İçin Birlik öneri aşamasındayken Akdeniz'in güney kıyısında yer alan bazı ülkeler projeye ilişkin çekincelerini belirtmişlerdir. Özellikle İsrail'in projeye yaklaşımı, Arap Ligi'nin daha öncekilerle karşılaştırıldığında Akdeniz İçin Birlik projesinde daha aktif rol oynayacağından duyduğu kaygıdan dolayı olumsuz olmuştur (Hollis, 2011, s. 101). Diğer taraftan Arap ülkeleri de iki önemli sebepten dolayı öneriye tepki göstermişlerdir. Bu sebeplerden ilki önerinin Arap ülkeleri ile İsrail arasındaki ilişkilerin 2006'da İsrail'in Lübnan'da gerçekleştirdiği askeri operasyondan dolayı gergin olduğu ve barış görüşmelerinin

sekteye uğradığı bir zamanda ortaya çıkmasıydı. Bu dönemde Arap ülkeleri, Akdeniz İçin Birlik projesinde yer almaları halinde, bunun uluslararası alanda İsrail ile ilişkilerinin iyiye gittiği şeklinde yorumlanmasından kaygı duymuşlardır (Schlumberger, 2011, s. 137-138). Ancak 2008 yılının sonunda İsrail'in kendisine Akdeniz İçin Birlik'te genel sekreter yardımcılığının teklif edilmesinin ardından, Arap Ligi'nin Akdeniz İçin Birlik'e katılımını kabul etmesi ile birlikte Akdeniz İçin Birlik'in hayata geçirilecek olmasına yönelik beklentiler daha da yükselmiştir. Buna rağmen 2008 yılında İsrail'in Gazze'ye yönelik operasyonundan hemen sonra Arap ülkeleri, İsrail ile ilişkilerin iyileştiği yönünde bir izlenim vermemek adına çeşitli sebeplerle toplantılarda yer almamışlardır (Schlumberger, 2011, s. 138).

3. Tarihsel Süreç İçerisinde Arap-İsrail Anlaşmazlığı

AB'nin Akdeniz ülkeleri ile siyasi, kültürel ve ekonomik kapsamda ilişkilerini ilerletmek amacıyla geliştirdiği Küresel Akdeniz Politikası, Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası, Barselona Süreci, Avrupa-Akdeniz Ortaklığı ve aynı zamanda Akdeniz İçin Birlik gibi projeler Arap-İsrail arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı kesintiye uğramış ve sona ermek durumunda kalmıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 21), Avrupa Topluluğu (AT) 1972 yılında benimsemiş olduğu Küresel Akdeniz Politikası'nı 1973'ün sonuna kadar uygulamaya koymayı düşünse de 1973 yılında patlak veren Arap-İsrail Savaşı ve ardından gelen petrol ambargosu gibi faktörlerin etkisiyle bunu gerçekleştirememiştir (Ochenwald & Fisher, 2004, s. 559-562). Arap-İsrail Savaşlarının dördüncüsü olan Yom Kippur Savaşı, 1973 yılında gerçekleşmiştir. Mısır ve aynı zamanda Suriye'nin orduları, Yahudiler tarafından kutsal olan Yom Kippur gününde, İsrail'e karşı saldırıda bulunmuşlar ve bazı bölgeleri ele geçirmişlerdir. Ancak ABD tarafından sağlanan lojistik destekle İsrail ordusu kısa sürede kendini toparlamış ve üstünlüğü ele geçirerek, Mısır ve Suriye ordularını mağlup etmeyi başarmıştır (Yılmaz & Kalkan, 2017, s. 182). Ancak ABD tarafından İsrail'e sağlanan destek Arap ülkelerini oldukça rahatsız etmiş ve ilerleyen süreçte Arap ülkeleri ABD'nin bu desteğine tepki olarak petrol ambargosu uygulamışlardır (Bulut, 2018, s. 347). Böylece petrol üretimini %5 oranında azaltma niyetinde olduklarını belirtmişlerdir. Petrol üretimindeki bu azalmanın İsrail'i destekleyenleri olumsuz bir şekilde etkileyeceğine dikkat çekilmiştir. Uygulanmaya başlanan petrol ambargosu neticesinde İngiltere ve Fransa dışındaki AT üyesi ülkeler %5'lik azalma oranına tabi tutulmuştur. Özellikle Hollanda ve ABD üzerindeki azalma oranı %25'leri bulmuştur. Üretimdeki bu azalma ve aynı zamanda petrol fiyatlarında yaşanan artış AT ülkelerini olumsuz yönde etkilemiştir (Mercan, 2015, s. 171-172). Bu durum da AT ülkelerinin petrolü stratejik bir silah olarak kullanan Arap dünyası ile ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuş, böylece iki taraf arasında küresel boyutta bir işbirliğini imkânsız hale getirmiştir. Yaşanan petrol ambargosu sebebiyle ekonomik bir krize giren AT ülkeleri, Akdeniz ülkeleri ile yenilecek anlaşma girişimleri içerisinde bulunmamıştır (Kurtbağ, 2003, s. 77).

Yaşanan petrol ambargosu haricinde AET'nin 1973 yılında İngiltere, Danimarka ve İrlanda'yı bünyesine dâhil etmesi de Akdeniz politikalarını etkilemiştir. Özellikle İngiltere Akdeniz ülkeleri ile gerçekleştirmiş olduğu anlaşmalar aracılığıyla kendi tüketicilerinin ucuz tarım ürünlerine ulaşabilmesine imkân yarattığı için Akdeniz politikalarına ciddi destek vermiştir. Bunun yanında İtalya ve Fransa ise İngiltere'nin tam tersine Küresel Akdeniz Politikaları sonucunda kendileri ile oldukça benzer ürünler üreten Akdeniz ülkelerinin yaratacağı rekabet ortamından rahatsız olacakları için bu politikalardan oldukça rahatsız olmuşlardır. Bu doğrultuda, 1974 yılında AT Bakanlar Konseyi bölgesel boyutta bir anlaşma için görüşmeler gerçekleştirmekten vazgeçmiş, bu durum da AT'nin Küresel Akdeniz Politikası'ndan vazgeçtiğinin önemli bir göstergesi olmuştur. AT, Akdeniz ülkeleri ile tek bir anlaşma yapmak yerine her biri ile ayrı ikili anlaşma yapmayı tercih etmişlerdir (Kurtbağ, 2003, s. 77).

Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte Arap-İsrail arasındaki problem Sovyetler ve ABD arasında bir güç meselesi olmaktan çıkarak, daha bölgesel bir probleme dönüşmüştür. Özellikle Orta Doğu'da bir istikrar sağlanmasının Arap-İsrail barışına bağlı olduğu sonucuna varılmış ve barış sürecine hız kazandırılmıştır. Körfez Savaşı'nı neticelendiren ABD yine bölgede etkin bir güç olmayı başarmıştır. Hem İsrail tarafı hem de Filistin tarafı aralarındaki problemi ABD olmadan çözemeyeceklerine bir kere daha kanaat getirmişlerdir (Shlaim, 2005, s. 241-261). Ardından ABD ve Sovyetler Birliği'nin desteği ile İspanya 30 Ekim-1 Kasım 1991 tarihleri arasında İsrail, Suriye, Lübnan ve Filistinlilerin yer alacağı Madrid Barış Konferansı'na ev sahipliği yapmıştır (Viveash, 2021, s. 50). Bu konferans, Suriye, Lübnan ve Ürdün'ün de

içinde bulunduğu Arap ülkeleri ile İsrail ve Filistin arasında bir barışın sağlanması için ilk adım oluşturmak açısından önemli bir girişim olmuştur (Dağcı & Sak, 2016, s. 17).

İsrail'de ılımlı kanat olarak nitelendirilen İshak Rabin'in 1992'de iktidara gelmesi ile İsrail ve Filistinliler arasında yeni bir dönüm noktasını meydana getiren görüşmeler başlamıştır. Bu görüşmelerin bir kısmı 1993 yılında Oslo'da gerçekleştirilmiştir. 13 Eylül 1993 tarihinde Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) başkanı Yasser Arafat ve İsrail Başbakanı İshak Rabin tarafından imzalanan İlkeler Bildirgesi şeklinde de ifade edilen Oslo görüşmeleri dünya kamuoyu tarafından çatışmaları sonlandıracak bir anlaşma olarak görülmüştür (Özkoç, 2009, s. 179-180).

Bu bildirme ile birlikte barış sürecinin 242 ve 338 sayılı kararlara dayalı bir şekilde sürdürüleceğini hem İsrail hem de Filistin onaylamıştır. Aynı zamanda bildirmede İsrail'in FKÖ'yü tanıyacağı, İsrail'in ordusunun Gazze ve Batı Şeria'nın bir parçası olan Eriha'dan ayrılmasını, beş yıl devam edecek müzakerelerden sonra bağımsız bir Filistin Devleti'nin yaratılacağını ancak bu süre zarfında İsrail'in kademeli bir şekilde çekildiği bölgelerin denetimini gerçekleştirecek bir Filistin Geçici Yönetimi'nin oluşturulacağı ifade edilmiştir. Bildirme'de FKÖ'nün İsrail Devleti'ni tanıyacağı, terörizmin sonlandırılacağı belirtilmesine karşın İsrail askerlerinin beş yıllık geçici bir süre içerisinde belirtilecek başka bölgelerden de çekilmesine karar verilmiştir. Beş yıllık geçici sürecin hemen sonrasında bağımsız Filistin Devleti'ni kuracak olan bir anlaşma imzalanacaktı. Bunun yanında Kudüs, Yahudi yerleşimciler, mülteciler, sınırlar, güvenlik düzenlemeleri ve diğer ülkelerle ilişkiler gibi konular ise ilerleyen tarihlerde görüşülmek üzere ertelenmiştir (Özkoç, 2009, s. 180).

Oslo aracılığıyla başlayan İsrail ve Filistin arasındaki barış süreci çok uzun soluklu olmamış, İsrail hem de Filistin'in karşılıklı saldırıları ile sona ermiştir. Oslo Anlaşmaları'nın imzalanmasını izleyen beş yılda birçok Filistin ve İsraili yaşanan çatışmalar sonucunda hayatını kaybetmiştir. Aynı zamanda Kasım 1995'de İshak Rabin'in de öldürülmesi sonucunda barış süreci ciddi bir yara almıştır (Ayman, 2009, s. 49; Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 24; Musu, 2010, s. 57). Barış sürecinin ciddi yara alması ve İsrail-Filistin görüşmelerinin duraksaması ortak bir Avrupa-Akdeniz barış ve istikrar bölgesinin oluşumunu da olumsuz yönde etkilemiş dolayısıyla bu durumu tamamen imkânsız bir hale getirmiştir.

İshak Rabin'in öldürülmesi ile birlikte 1996 yılında gerçekleştirilen İsrail seçimlerini Oslo Anlaşmaları'na karşıtlığı ile tanınan Benyamin Netanyahu kazanmış, Mayıs 1999'da gerçekleştirilen seçimlerde de İşçi Partisi'nden Ehud Barak başbakan olmuştur (Ayman, 2009, s. 49; Özkoç, 2009, s. 186). ABD Başkanı Bill Clinton, Barak Obama döneminden yeniden bir Orta Doğu barış zirvesi gayreti içerisine girmiş ve Temmuz 2000'de İsrail Başbakanı Ehud Barak ile Filistin Yönetimi Başkanı Yasser Arafat'ın bir araya gelmesini sağlamıştır. Ancak bu görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Görüşmelerin başarısızlıkla sonuçlanmasında Kudüs'ün ve kutsal yerlerin statüsü, mültecilerin geri dönüş hakları ve İsrail'in güvenlik konusundaki kaygıları önemli bir rol oynamıştır. Yerleşim alanlarında İsrail'in inşaatlarını sürdürmesi, Camp David görüşmelerinin başarısızlığı ikinci intifadanın sebepleri arasında yerlerini almıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 25).

28 Eylül 2000'de Likud Partisi'nin Netanyahu'dan sonraki lideri Ariel Şaron'un 1000 asker ile Mescid'i Aksa'yı ziyareti Filistinlileri son derece rahatsız etmiş ve Filistinlilerin ikinci intifadası başlamıştır (Sharm El-Sheikh Fact-Finding Committee, 2001; Rabbani, 2002, s. 135). İkinci İntifada da Barcelona sürecini olumsuz yönde etkilemiştir.

Tüm bunların yanında 2006'nın Temmuz ayında Hizbullah'ın sınırı aşarak üç İsrail askerini öldürmesi, aynı zamanda ikisini alkoyması ve karşılık bir şekilde İsrail'in askeri operasyon başlatması neticesinde İsrail ve Hizbullah arasında ortaya çıkan Lübnan Savaşı (Bulut & Bulut, 2021, s. 107; Köse, 2007, s. 55), ardından 27 Aralık 2008'de İsrail'in, Filistin'in Gazze kentinden kendi topraklarına gönderilen Hamas füzelerine karşı "meşru müdafaa" olarak Gazze'de başlattığı 22 günlük Dökme Kurşun Harekâtı (Turhan, 2009, s. 161-162), Arap ülkelerinde gerçekleşen İsrail karşıtı toplantılar, Aralık 2008, Ocak 2009 İsrail saldırıları, Hamas'ın İsrail'e yönelik roket saldırısını gerekçe göstererek İsrail tarafından 8 Temmuz 2014'te Gazze'ye yönelik gerçekleştirilen "Sınır Koruma Operasyonu" AB'nin Akdeniz politikasını olumsuz yönde etkilemiştir (Çinkara, 2014).

4. AB'nin Arap-İsrail Anlaşmazlığına Bakışı

AB'nin, Arap-İsrail çatışması ile yakından ilgilenmesi bölgenin sahip olduğu stratejik önemle doğrudan ilgilidir. AB açısından Filistin-İsrail problemi kendi güvenliğini ve aynı zamanda yakın bölgenin istikrarını bozan bir etkiye sahiptir. Dolayısıyla Filistin-İsrail problemi AB'nin son derece önemli gördüğü bir konu olup (Dağcı & Sak, 2016, s. 9), özellikle 12 Aralık 2003 tarihli Avrupa Güvenlik Stratejisi'nde Filistin-İsrail probleminin çözümü "stratejik önceliği olan bir konu" şeklinde nitelendirilmiş ve bu problem çözülmeden bölgedeki diğer problemlerin çözümünün oldukça zor olacağı belirtilmiştir (Council of European Union, 2003, s. 35-36).

Kuruluşundan günümüze kadar Avrupa bütünleşmesinin en önemli aşamalarından birisi ortak bir dış politika yaratma isteği olmuştur. Filistin-İsrail meselesi de Avrupa bütünleşmesi bakımından son derece önemli dış politika konularından biri olma özelliğine sahiptir. Özellikle 1967 yılında meydana gelen Filistin-İsrail geriliminin daha da şiddetli bir hal alması o zamanki adıyla Avrupa Topluluğu'nun (AT), 1970'li yıllarda ortak bir dış politika geliştirme yönündeki çabalarına yoğunluk kazandırmıştır (Dağcı & Sak, 2016, s. 10-11). AT'nin Arap-İsrail çatışmasına ilişkin ilk ortak politikası ise 1973 Yom Kippur Savaşı'nın ardından gerçekleşmiştir. Özellikle AT üyesi 9 ülke savaş sonrası yayınlamış oldukları Deklarasyon ile soruna Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı kapsamında çözüm bulunması gerektiğine dikkat çekmişlerdir (Altunışık, 2008, s. 106). Aynı zamanda Topluluk 6 Kasım 1973'de Brüksel Zirvesi'nde de İsrail'in 1967 yılından beri sürdürmüş olduğu toprak işgalini bitirmesi gerektiğini, açık bir şekilde ifade edilmese de Filistinlilerin meşru haklarını tanıdıklarını işaret etmiştir. Topluluğun böyle bir yaklaşım sergilemesinde Yom Kippur Savaşı'nın ardından petrol üreticisi ülkelerin Avrupa'ya ambargo uygulama istekleri büyük bir etken olmuştur. Dolayısıyla eş zamanlı olarak "Avrupa-Arap Diyalogu"nu başlatmıştır (Khader, 1984, s. 165-170).

1980'li yıllarda Avrupa devletlerinin Filistinlilere olan desteği yine devam etmiştir. Özellikle Avrupa devletleri Filistinlilerin Orta Doğu Barış sürecinde temsil edilmeleri ve aynı zamanda kendilerine ait bir devletlerinin olması gerektiğini vurgulamışlardır (Bill & Sippingborg, 2000, s. 276). AT'ye üye ülkeler 1980'li yıllar boyunca çeşitli deklarasyonlar yayınlamayı sürdürmüşlerdir. Özellikle bunların en dikkat çekicilerinden biri 13 Haziran 1980'de yayınlanmış olan Venedik Deklarasyonu olmuştur. Bu deklarasyon AT'nin Filistin-İsrail meselesini ele alışının ve önceki deklarasyonlarda açık bir şekilde ifade edilmeyen düşüncelerinin yer aldığı oldukça geniş boyutlu bir belge niteliği taşımasından dolayı son derece önemli olmuştur (Mercan, S., 2008, s. 109).

Soğuk Savaşın sona ermesi ve Berlin duvarının yıkılması ile birlikte Filistin-İsrail meselesi farklı bir niteliğe sahip olmuştur (Dağcı & Sak, 2016, s. 17). 1990'lı yıllarda AB, ABD karşısında çok daha pasif bir tutum sergilemiş, özellikle barış görüşmeleri için sıklıkla konferans düzenlenmesi gerektiğine yönelik vurguda bulunan AB, ABD'nin girişimi ile 1991 yılında gerçekleştirilen Madrid Konferansı'nda yer almıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 30). ABD Dışişleri Bakanı James Baker öncülüğünde gerçekleştirilen bu konferansın bağlayıcı kararları olmamakla beraber, bu konferansta alınan kararlarla ABD, Filistin ve İsrail arasındaki problemi barışçıl yollarla çözmeyi amaç edinmiştir. Madrid Konferansı'nın ardından 1993'de imzalanan Oslo Anlaşması ile İsrail işgal altında bulunan Filistin'in tek temsilcisinin FKÖ olduğunu kabul ederek son derece önemli bir adım atmıştır. Böylece FKÖ'yü resmi olarak tanımaya giden yol açılmıştır (Yıldırım, 2021, s. 3855-3856). Oslo Anlaşması'nı takip eden yıllarda da AB hem Filistin hem de İsrail ile olan ilişkisini daha da güçlü bir hale getirmiştir. AB'nin Filistin ile olan ilişkisi ekonomik işbirliği esaslıydı. Gazze ve Batı Şeria'ya gerçekleştirilen finansal destekler ilişkilerinin odak noktası olmuştu. AB aynı zamanda Oslo Barış sürecinde, hem İsrail'in güvenlik politikalarına hem de Gazze ve Batı Şeria üzerindeki ekonomik sınırlamalarına da karşı çıkmıştır (Karakır Aşkar & Aknur, 2015, s. 30).

Filistin-İsrail barış görüşmeleri ile başlamış olan süreç, 2000'li yıllara gelindiğinde yerini yeniden başlayan çatışmalara bırakmıştır. 14 Temmuz 2000 yılında gerçekleştirilen Camp David Zirvesi ile barış süresince göz ardı edilen Kudüs'ün durumu, Filistin devletinin geleceği, Yahudi yerleşimciler, mülteciler gibi konuların ele alınması ve bu konularda anlaşma sağlanamaması neticesinde Oslo süreci yara almıştır. Oslo sürecinin yara alması, 28 Eylül 2000'de İsrail muhalefet lideri ve bir muhafazakâr olarak nitelendirilen Ariel Şaron'un Kudüs'te yer alan El-Aksa Camii'ne gerçekleştirdiği ziyaret ve bu ziyaretin ardından

başlayan İkinci İntifada (Özkoç, 2009, s. 187,189-190) AB'nin güvenlik konusunda kaygı yaşamasına neden olmuştur (Peters, 2010, s. 512). Avrupa Konseyi'nin 2009 yılındaki deklarasyonunda Filistin ve İsrail arasında barışın sağlanmasının AB'nin en büyük temennisi olduğu, Orta Doğu Barış Süreci'nin 2009 yılında da AB'nin öncelikli konusu olmaya devam ettiği, bölgede güvenlik ve istikrarın varlığının son derece önemli olduğu özellikle vurgulanmıştır (Council of The European Union, 2009, s. 1). Ortadoğu Barış Süreci ile ilgili yayınlanan 2012 tarihli deklarasyon ile de Filistin'in BM'de "üye olmayan gözlemci devlet" pozisyonuna sahip olmasının oylama sürecinde de Birlik, Filistin'in BM'ye tam üyeliği için sağlamış olduğu katkıyı yinelemiştir (European Union, 2012, s. 1).

Bu doğrultuda, AB'nin aslında Filistin-İsrail meselesine yaklaşımında bölgeye ilişkin değişen menfaatlerinin büyük etkisi olmuştur. AB, her ne kadar bölgede İsrail ve bağımsız bir Filistin devleti olmak üzere iki devletin bulunduğu ve aynı zamanda bu iki devletin birbirleri ile barış içinde olduğu bir ortam istese de Filistin ve İsrail arasındaki Kudüs meselesi, Yahudi yerleşimleri, sınırlar, mülteciler gibi temel anlaşmazlık konularına çözüm noktasında etkin bir rol oynayamamıştır (Keskin, 2010, s. 124-125).

5. Arap-İsrail Anlaşmazlığının AB'nin Akdeniz Politikaları Üzerindeki Etkisi

Akdeniz tarih boyunca Doğu ve Batı'nın buluştuğu ekonomik, siyasi ve kültürel alışverişlerin gerçekleştiği bir kavşak noktası olmuştur. Aynı zamanda Akdeniz'in enerji yolları açısından da bir kavşak noktası olması onu uluslararası sistemin güçlü aktörleri için vazgeçilmez bir bölge haline getirmiştir. Akdeniz'in bu stratejik ve ekonomik öneminin farkında olan AB (Şençelebi, 2015, s. 142), Akdeniz ülkeleri ile işbirliklerini artırmaya ve bölgeye yönelik farklı politikalar geliştirmeye önem vermiştir. Ancak AB her ne kadar Akdeniz ülkeleri ile işbirliklerini artırmaya ve bölgeye yönelik farklı politikalar geliştirmeye çalışsa da Arap-İsrail arasındaki sorun, Birliğin Akdeniz ülkeleri ile geliştirmeye çalıştığı işbirlikleri ve özellikle Birliğin bölgeye yönelik politikaları üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Özellikle AB'nin Akdeniz'e yönelik politikasını güçlendirme yönünde attığı önemli bir adım olan Avrupa-Akdeniz Ortaklığı farklı bir ifade ile Barselona süreci Arap-İsrail arasındaki sorundan olumsuz yönde etkilenen önemli örneklerden biri olmuştur.

Barselona sürecinin ilk senesinde (1995) Arap-İsrail sorununun kötüleşmesine karşın Avrupa-Akdeniz Ortaklığı üzerinde olumsuz yönde ciddi bir etkisi olmamıştır. Ancak 1997 yılına gelindiğinde Orta Doğu'da yeniden kendini gösteren Arap-İsrail sorunu Barselona sürecinin işleyişini olumsuz yönde etkilemeye başlamıştır. Özellikle 1997 yılının Nisan ayında Malta'da gerçekleştirilen ikinci Avrupa-Akdeniz Konferansı, İsrail'in Mart ayı içerisinde Doğu Kudüs'te yeni Yahudi yerleşimleri kurma isteği, Arap Birliği'nin İsrail ile ilişkilerini bitirme yönündeki eğilimi sonucunda Orta Doğu Barış Süreci'nde çıkmaza girildiği bir döneme denk gelmiş ve böylece konferans herhangi bir karar alınmadan sonlandırılmıştır (Kurtbağ, 2003, s. 84).

1998 yılında İsrail ve Filistin Yönetimi arasında Wye River Memorandumu imzalanmıştır. Wye River Memorandumu ile İsrail, işgal etmiş olduğu toprakların bir kısmından ayrılmayı kabul ederken, Filistin Ulusal Otoritesi ise İsrail'in bu adımı karşısında güvenliği bozucu herhangi bir eyleme izin vermeyeceğini açıklamıştır (Ayman, 2009, s. 49-50). Bu durumun 1999 yılında Stuttgart'ta gerçekleştirilen üçüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı'na olumlu yansımaları olduğu görülmüş ve işbirliklerinin daha da artırılması gerektiği vurgulanmıştır. Ancak bu durum kısa sürmüştür. Genel olarak süreç çok taraflı bir boyutla değerlendirildiğinde, 1995 sonrasında gerçekleştirilen konferansların, özellikle Orta Doğu Barış Süreci'ndeki olumsuzluklardan önemli ölçüde etkilendiği ve başarılı sonuçlar alınmadığı görülmektedir (Kurtbağ, 2003, s. 85).

28 Eylül 2000'de Şaron'un El-Aksa Camii'ne girmesi ile beraber, Filistin'de patlak veren II. İntifada ve İsrail'in İntifada'yı söndürmek ve aynı zamanda kendi güvenliğini sağlamak amacıyla gerçekleştirdiği uygulamalar (Yadak, 2014, s. 169), Kasım 2000'de Marsilya'da gerçekleştirilen dördüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı'nı olumsuz etkilemiş, Suriyeli ve Lübnanlı temsilciler İsrail'in İntifada'ya karşı gerçekleştirdiği uygulamaları protesto etmek amacıyla konferansa katılmamışlar, dolayısıyla Orta Doğu çatışmasının tüm tarafları aynı masanın etrafında toplanamamıştır. Aynı zamanda Marsilya'da "Barış ve İstikrar için Akdeniz Şartı"nın kabul edilmesine de engel olmuştur (Asseburg, 2003, s. 174). 22-23 Nisan 2002 tarihinde Valencia'da gerçekleştirilen beşinci Avrupa-Akdeniz Konferansı, İsrail'in Cenin Kasabası'nı işgal ettiği ve

II. İntifada'nın devam ettiği bir döneme denk gelmiş, Suriyeli ve Lübnanlı temsilciler konferansa yine katılmamıştır. Ancak buna rağmen bu konferans Orta Doğu'da yaşananlardan, Marsilya'da gerçekleştirilen dördüncü konferansa oranla daha az etkilenmiştir (Kurtbağ, 2003, s. 87). Diğer yandan 13 Temmuz 2008 yılında hayata geçirilen AİB de tüm Akdeniz politikalarının sekteye uğramasında rol oynayan Arap-İsrail çatışmasından etkilenmiştir. Özellikle İsrail'in 2006 yılındaki Lübnan işgali, 2009'daki "Dökme Kurşun Operasyonu" gibi askeri operasyonlar, İsrail'in Doğu Kudüs'e 1300 tane yeni yerleşim yerleri inşa edileceği yönündeki ifadeleri ile beraber Arap-İsrail ilişkilerinin giderek daha da gerginleşmesi, bunların sonucunda Arap devletlerinin zirveleri boykot etmesi, AİB'nin faaliyetlerini sürdürmemesine neden olmuştur (Ayaz, 2013, s. 71-72). Görüldüğü gibi Birliğin Akdeniz'e yönelik politikaları Arap-İsrail anlaşmazlığından bağımsız ilerleyememekte, bu anlaşmazlık Birliğin Akdeniz politikalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

6. Sonuç

Arap-İsrail anlaşmazlığı bölgenin siyasi atmosferi üzerinde olumsuz bir etki yarattığı gibi bölgesel yakınlaşmaları engellemekte, ekonomik problemlere sebep olmakta, bölgede güvensiz bir ortamın var olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bu durum Avrupa'ya yönelik güvenlik tehdidinde de bir artış yaratmış ve AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Bu doğrultuda çalışmada da Arap-İsrail arasındaki çatışmanın Birliğin Akdeniz politikaları üzerindeki etkisini değerlendirilmiş olup, çalışmanın kapsamı konusu ile sınırlandırılmıştır. Çalışmada AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarını olumsuz yönde etkileyen Arap-İsrail çatışmaları dışındaki diğer etkenler ve dolayısıyla Arap-İsrail çatışmalarının da AB'nin Akdeniz politikaları üzerindeki olumsuz etkileri dışındaki diğer alanlar üzerindeki etkileri çalışmanın kapsamı dışında tutulmuştur. Bu minvalden hareketle, özellikle "Avrupa-Akdeniz Ortaklığı" diğer bir söylemle Barcelona sürecinin Arap-İsrail çatışmasından olumsuz yönde etkilenen Birliğin Akdeniz politikalarından biri olduğu görülmüştür. Bu doğrultuda Filistin-İsrail arasındaki sorunun çözüme kavuşturulması Birliğin öncelikli bir hedefi haline gelmiştir. Ancak Birlik her ne kadar Filistin ve İsrail arasındaki sorunun çözümüne ilişkin barış girişimlerinde aktif bir rol oynasa da özellikle Kudüs meselesi, Yahudi yerleşimleri, mülteciler, sınırlar gibi temel anlaşmazlık konularında etkin olamamıştır. Aynı zamanda 1995 yılı sonrasında gerçekleştirilen Avrupa-Akdeniz Konferansları da Orta Doğu Barış sürecinde yaşanan olumsuzluklardan önemli ölçüde etkilenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde Ariel Şaron'un Kudüs'te yer alan El-Aksa Camii'ne gerçekleştirdiği ziyaret ve bu ziyaretin hemen ardından başlayan İkinci İntifada, İsrail'in İntifadayı söndürmek ve kendi güvenliğini garanti altına almak amacıyla gerçekleştirdiği uygulamalar ve tüm bunlar sonucunda Filistin-İsrail arasında artan gerilim Avrupa-Akdeniz Ortaklığı'nda daha fazla hissedilmiştir. Özellikle Kasım 2000'de Marsilya'da yapılmış olan dördüncü Avrupa-Akdeniz Konferansı'na Suriyeli ve Lübnanlı temsilcilerin katılmaması neticesinde tarafların aynı masa etrafında toplanamaması, Arap-İsrail sorununun çözüme kavuşturulmadan AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarından başarılı sonuçlar elde edilemeyeceğinin göstergesi olmuştur. 13 Temmuz 2008 yılında hayata geçirilen AİB de Arap-İsrail gerginliğinden etkilenen AB Akdeniz politikalarından biridir. Özellikle 2006 yılında gerçekleşen Lübnan işgali, 2009'daki "Dökme Kurşun Operasyonu", İsrail'in Doğu Kudüs'e 1300 tane yeni yerleşim yerleri inşa edileceğine ilişkin söylemleri ile birlikte Arap-İsrail ilişkilerinin git gide daha da kötüye gitmesi, bunların neticesinde Arap devletlerinin zirveleri boykot etmesi, AİB'nin faaliyetlerini devam ettirememesinde büyük bir rol oynamıştır. Diğer taraftan Arap-İsrail çatışması 2010 yılında Birliğin Akdeniz politikaları üzerinde olumsuz bir etki yaratarak, taraflar arasındaki turizm, su, tarım gibi alanlara yönelik gerçekleştirilen toplantılardan olumlu sonuçlar elde edilememesine neden olmuştur. Tüm bunlarda da anlaşılacağı gibi Birliğin Akdeniz politikalarını Arap-İsrail çatışmasından bağımsız ilerleyememektedir. Dolayısıyla AB'nin Akdeniz'e yönelik politikalarından başarılı sonuçlar elde edilebilmesi için Arap-İsrail arasındaki sorunların çözülmesi, Birliğin de bu noktada daha etkin bir rol oynaması gerekmektedir.

7. Extended Abstract

The Mediterranean has always been an important region for the EU in terms of history and culture. Also, the following issues have been other significant factors that increased the region's importance for the Union: the richness of the region in terms of energy resources; concerns that the political and

economic instability in the region will adversely affect the security of the Union; increasing illegal migrations from the countries of the region or from African countries to European countries by using the region as a transit route; the Union's desire to open new markets to the member countries by improving its relations with the Mediterranean countries for ensuring economic development in the region. Therefore, the EU, which is aware of the historical, cultural, economic, and strategic significance of the Mediterranean, has tried to improve its cooperation with the Mediterranean countries and develop different policies for the region.

The close relationships between the Union and the Mediterranean date back to the 1960s in terms of bilateral agreements. In those years, the Union members maintained their relationships with the Mediterranean through bilateral trade agreements. However, the increasing difference between the north and south of the Mediterranean due to bilateral agreements over time led the Union to develop a holistic policy towards the region. Accordingly, the Union's first holistic approach to the Mediterranean as a region started in 1972 with the implementation of the "Global Mediterranean Policy", which prioritized regional agreements rather than bilateral agreements. In 1995, the Barcelona Declaration was published, which was characterized as the continuation of the Union's regional integration policy in the Mediterranean and provided the "Euro-Mediterranean Partnership". Then, in line with the initiatives of French President Nicolas Sarkozy in 2007, the "Union for the Mediterranean" was implemented on 13 July 2008 as a continuation of the Barcelona Process. The study aims to evaluate the effect of the Arab-Israel conflict on the EU's Mediterranean policies. The study was conducted using the literature review method; accordingly, the current articles, books, and EU reports on the subject were reviewed. Accordingly, the study first addresses the significance of the Mediterranean for the EU and the EU's policies towards the Mediterranean. Next, the Arab-Israeli conflict was discussed considering the historical process. Then, the impact of the Arab-Israeli conflict on the EU's Mediterranean policies was evaluated considering the EU's view of the Arab-Israeli conflict.

The study was concluded that the following factors indicate that the EU's policies towards the Mediterranean have been adversely affected by the Arab-Israeli tension in the region and have not been fully successful: the negative impact of the Arab-Israeli tension on the functioning of the Barcelona process in 1997; the failure of the 1997 Malta Conference, which coincided with Israel's declaration of its willingness to establish new Jewish settlements in East Jerusalem and the deadlock in the Middle East Peace Process as a result of the Arab League's tendency to end its relations with Israel; the Second Intifada in Palestine as a result of Sharon's entry into the Al-Aqsa Mosque on 28 September 2000 and that the practices carried out by Israel in order to stop the intifada, as well as to ensure its own security, adversely affected the fourth Euro-Mediterranean Conference held in Marseille in November 2000; the failure of the Union for the Mediterranean (UfM), which was established on 13 July 2008, to continue its activities due to the Arab-Israeli conflict. Although the Union desires an environment where Israel and an independent Palestinian state exist and where they lived in peace with each other in the region, it could not play an active role in the fundamental disputes between the two parties such as the Jerusalem issue, refugees, borders, and Jewish settlements. Considering that the Union's Mediterranean policies cannot progress independently from the Arab-Israeli tension, the Arab-Israeli problems should be resolved and the EU should play a more active role at this point to achieve successful results from its Mediterranean policies.

Keywords: European Union, Mediterranean Policy, Arab-Israeli Conflict, Palestine, Israel

Kaynakça

- Altunışık, M. B. (2008). EU foreign policy and the Israeli-Palestinian conflict : How much of an actor? *European Security*, 17(1), 105-121. doi:<https://doi.org/10.1080/09662830802503763>
- Asseburg, M. (2003). The EU and the Middle East conflict: Tackling the main obstacle to Euro-Mediterranean partnership. *Mediterranean Politics*, 8(2-3), 174-193. doi:<https://doi.org/10.1080/13629390308230011>
- Ataç, C. A. (2011). AB'nin normatif kapasite sorunu, Akdeniz için birlik ve Türkiye. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 11(1), 1-24. doi:https://doi.org/10.1501/Avraras_0000000169

- Ayaz, E. (2013). Arap Baharı Sonrası Dönemde Avrupa Birliği'nin Orta Doğu ve Akdeniz Politikalarının Geleceği ve Türkiye'nin Rolü. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 60-87.
- Ayman, S. G. (2009). Filistin çıkmazı üzerinde yeniden düşünme gereği. *Akademik Orta Doğu*, 3(2), 41-61.
- Baran, D. D. (2017). Avrupa Birliği Akdeniz politikalarının tarihsel gelişimi. *Europolitika Özel Sayı*, 177-188.
- Batt, J., Lynch, D., Missiroli, A., Ortega, M., & Triantaphyllou, D. (2003). *Partners and neighbours: A CFSP for A wider Europe no:64*. Institute for Security Studies: <https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/cp064e.pdf> adresinden alındı
- Bicchi, F. (2011). The Union for the Mediterranean or the changing context of Euro-Mediterranean relations. *Mediterranean Politics*, 16(1), 3-19. doi:<https://doi.org/10.1080/13629395.2011.547365>
- Bill, J. A., & Sipringborg, R. (2000). *Politics in The Middle East*. Newyork: Longman.
- Bulut, M. (2018). Altı Gün ve Yom Kippur savaşının modern İsrail kimliği üzerine etkisi. *Uluslararası Tarib ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 20, 339-350.
- Bulut, M., & Bulut, S. (2021). 2006 Temmuz savaşı, 2011 Suriye krizi ve 2019 protestoları perspektifinden Hizbullah'ın Lübnan'daki rolü. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 10(1), 101-120.
- Collyer, M. (2016). Geopolitics as a migration governance strategy: European Union bilateral relations with Southern Mediterranean countries. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 42(4), 606-624. doi:<https://doi.org/10.1080/1369183X.2015.1106111>
- Council of European Union. (2003). European security strategy: A secure Europe in a better World: <https://www.consilium.europa.eu/media/30823/qc7809568enc.pdf> adresinden alındı
- Council of The European Union. (2009). Brussels European Council: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/108622.pdf adresinden alındı
- Çakmak, H. (2018). Akdeniz için birlik ve Türkiye'nin rolü. (Bildiri Sunumu). İstanbul: TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi .
- Çinkara, G. (2014). Gazze saldırıları ile İsrail neyi hedefliyor? ASEM. Ağustos 12, 2022 tarihinde <http://www.asem.org.tr/tr/publication/details/3078/GazzeSald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1-ile-%C4%B0srail-Neyi-Hedefliyor> adresinden alındı
- Dağcı, K., & Sak, E. (2016). AB'nin dış politikası açısından Filistin İsrail sorununa temel yaklaşımı ve araçları: Deklarasyonlar ve ekonomik yardımlar. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10), 9-30. doi:<https://doi.org/10.17828/yasbed.22429>
- Dias, V. A. (2014). A critical analysis of The EU's response to The Arab spring and its implications for EU security. *Human Security Perspectives*, 10(1), 26-61.
- Dillman, B. (2002). International markets and partial economics reforms in North Africa: What impact on democratization? *Democratization*, 9(1), 63-86. doi:<https://doi.org/10.1080/714000243>
- European Union. (2012). Declaration by the high representative on behalf of The European Union on The Middle East peace process: https://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/133902.pdf adresinden alındı
- Hollis, R. (2011). The UfM and the Middle East 'Peace Process': An unhappy symbiosis. *Mediterranean Politics*, 16(1), 99-116. doi:<https://doi.org/10.1080/13629395.2011.547392>
- Kahraman, S. (2008). AB-Akdeniz bölgesel politikaları ve Türkiye'nin uyumu. *Journal of Yasar University*, 12(3), 1721-1742.
- Karabacak, H. (2004). Avrupa Birliği'nin mali yardım prosedür ve teknikleri ve Türkiye ile mali işbirliği. Avrupa Birliği uzmanlık tezi. *T.C. Maliye Bakanlığı Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı* .
- Karakır Aşkar, İ., & Aknur, M. (2015). Arap İsrail çatışmasının Avrupa Birliği'nin Akdeniz politikalarına etkisi. U. B. Yıldız (Dü.) içinde, *Avrupa Birliği'nin dış ilişkileri: Bölgesel politikalar, bölgeler ve uluslararası aktörler ile ilişkiler* (s. 13-40). Ankara: Nobel.
- Karluk, R. (2002). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul : Beta Yayınları .

- Keskin , M. H. (2010). İsrail-Filistin sorununa yönelik AB politikaları. *Akademik Orta Doğu*, 5(1), 117-130.
- Khader, B. (1984). *Europe and the Arab-Israeli Conflict 1973-1983: An Arab Perspective*. Temmuz 5, 2022 tarihinde https://books.google.com.ec/books?id=VQ5fnljllZ8C&pg=PR5&hl=tr&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false adresinden alındı
- Kourtelis, C. (2021). The Agadir Agreement: The capability traps of isomorphic mimicry. *World Trade Review*, 20, 306-320. doi:<https://doi.org/10.1017/S1474745620000488>
- Köse, T. (2007). Değişen Ortadoğu denkleminde Lübnan İsrail krizi ve Türkiye'nin rolü. *Akademik Ortadoğu*, 55-89.
- Kurtbağ, Ö. (2003). Avrupa-Akdeniz ortaklığı: Barselona süreci. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 3(1), 73-92.
- Mercan, S. (2008). Avrupa dış Politikası: İsrail-Filistin çatışması örnek olayı. *Akademik Orta Doğu*, 3(1), s. 97-131.
- Mercan, S. (2015). Avrupa Birliği'nin Ortadoğu'ya yönelik politikası. U. B. Yıldız (Dü.) içinde, *Avrupa Birliği'nin dış ilişkileri: Bölgesel politikalar, bölgeler ve uluslararası aktörler ile ilişkiler* (s. 13-40). Ankara: Nobel.
- Musu, C. (2010). *European Union Policy towards The Arab-Israeli peace process, the quiksands of politics*. Hampshire ve Newyork : Palgrave MacMillan.
- Ochenwald, W., & Fisher, S. N. (2004). *The Middle East, a history*. Boston: Mc Graw Hill.
- Özkoç, Ö. (2009). Savaş ve barış: Doksanlı yıllarda Filistin-İsrail sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 167-195. doi:https://doi.org/10.1501/SBFder_0000002117
- Peridy, N. (2005). The trade effects of the Euro-Mediterranean partnership: What are the lessons for ASEAN countries? *Journal of Asian Economics*, 16, 125-139.
- Peters, J. (2010). Europe and the Israel-Palestinian peace process: The urgency of now. *European Security*, 19(3), 511-529.
- Pierros, F., Meunier, J., & Abrams, S. (1999). *Bridges and barriers: The European Union's Mediterranean policy, 1961-1998*. England: Ashgate Publishing.
- Rabbani, M. (2002). Envai çeşit başarısızlık: Oslo ve El-Aksa intifadası. R. Carey (Dü.) içinde, *Yeni intifada: İsrail'in apartheid politikasına direnmek*. İstanbul: Everest yayınları.
- Schlumberger, O. (2011). The ties that do not bind: The Union for the Mediterranean and the future of Euro-Arab relations. *Mediterranean Politics*, 16(1), 135-153. doi:<https://doi.org/10.1080/13629395.2011.547401>
- Sharm El-Sheikh Fact-Finding Committee. (2001). *Sharm El-Sheikh Fact Finding Committee report*. <https://reliefweb.int/report/israel/sharm-el-sheikh-fact-finding-committee-report> adresinden alındı
- Shlaim, A. (2005). The rise and fall of the Oslo Peace Process. L. Fawcett (Dü.) içinde, *International relations of the Middle East* (s. 241-261). Oxford: Oxford University Press.
- Silvestri, S. (2005). EU Relations with Islam in the context of the EMP's cultural dialogue. *Mediterranean Politics*, 10(3), 385-405. doi:<https://doi.org/10.1080/13629390500289474>
- Şençelebi, C. (2015). European Union and The Mediterranean: Before and After the Arab Spring. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 14(1), 141-154.
- Turan, A. P. (2015). Avrupa Birliği'nin Akdeniz'de normatif güç olma arayışı ve Arap uyanışı. U. B. Yıldız (Dü.) içinde, *Avrupa Birliği'nin dış ilişkileri: Bölgesel politikalar, bölgeler ve uluslararası aktörler ile ilişkiler* (s. 209-237). Ankara: Nobel.
- Turhan, T. (2009). Uluslararası insalcıl hukuk ve İsrail'in Gazze harekatı. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 161-181.
- Uzun, E. (2003). Avrupa Birliği'nin Akdeniz Politikası ve Barselona süreci. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-32.
- Viveash, D. (2021). Has president Trump killed the Middle East peace process? *Canadian Foreign Policy Journal*, 27(1), 49-61. doi:<https://doi.org/10.1080/11926422.2020.1842219>
- Yadak, A. (2014). İsrail güvenlik politikası ve güvenlik duvarının Filistin halkına etkileri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 163-176.

Yıldırım, Y. (2021). İsrail-Filistin sorununda iki devletli çözüm arayışları. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3840-3884. doi:<https://doi.org/10.26466/opus.874933>

Yılmaz, S., & Kalkan, D. K. (2017). Enerji güvenliği kavramı: 1973 petrol krizi ışığında bir tartışma. *Journal of Crisis and Political Research*, 1(3), 169-199.

Youngs, R. (2001). *The European Union and the promotion of democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Araştırmacıların Katkı Oran Beyanı / Contribution of Authors

Yazarların çalışmadaki katkı oranları (Omca Altın)%100 şeklindedir.
The authors' contribution rates in the study are (Omca Altın)%100 form.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışmada herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.
There is no conflict of interest with any institution or person in the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale İntihal programlarında taranmış ve İntihal tespit edilmemiştir.
This article was scanned in Plagiarism programs and Plagiarism was not detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi kapsamında belirtilen kurallara uyulmuştur.
In this study, the rules specified within the scope of the Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive were followed.